ทัศนะของจิต

จากหนังสือ แนวพระพุทธศาสนา โดย อ.เสถียร โพธินันทะ



ทัศนะของ
จิต

เรื่องทัศนะของจิต ได้เคยแสดงไว้แล้วครั้งหนึ่งประมาณสักสองปีล่วงมาแล้วเห็นจะได้ เพราะฉะนั้นในวันนี้จะได้นำสืบอนุสนธิที่ได้แสดงเอาไว้ต่อความประสานความให้ต่อเนื่องกันไป แต่ขอเตือนเรื่องที่แสดงมาแล้วว่า เรื่องของจิตนั้นเป็นเรื่องสำคัญ เพราะว่าในพระไตรปิฎกเรามีหมวดที่ว่าด้วยเรื่องของจิตโดยเฉพาะ เช่น ในหมวดพระสูตรก็มีเรื่องของจิต-วรรค ในหมวดอภิธรรม ก็มีว่าด้วยเรื่องของจิตเป็นปกรณ์ ๆ เลยทีเดียว เพราะฉะนั้น **ความสำคัญในการฝึกจิต จึงเป็นหลักสำคัญอันหนึ่งในพระศาสนา**

ทัศนะของจิตแตกแยกออกไป

ทัศนะของพระอาจารย์ที่มีต่อในเรื่องจิตนั้น ในสมัยพระศาสดายังทรงพระชนมชีพอยู่ ก็ยังไม่สู้กระไร ว่าจะเกิดเป็นปัญหายากเย็นให้เกิดการแตกแยกในทางทิฏฐิ ความเห็นอย่างไรเกิดขึ้น ก็เพราะว่ามีองค์พระศาสดาเป็นผู้ตัดสินชี้ขาดในยามเมื่อเกิดปัญหาข้อข้องใจ หรือความเห็นแตกต่างในเรื่องจิตขึ้นมา แต่ทว่าเมื่อพระบรมศาสดาดับขันธปรินิพพานไปแล้ว บรรดาคณาจารย์ต่าง ๆ ที่ได้เป็นผู้สืบศาสนทายาทสืบมา ได้อาศัยความเห็นของท่านและอาศัยการปฏิบัติที่ท่านได้อบรมมา ก็เลยให้เกิดการเห็นทัศนะแตกต่างกันในเรื่องของจิตไปตามคณาจารย์ ตามลัทธิ ตามนิกาย ซึ่งหาเหมือนกันไม่ เรื่องของจิตจึงกลายเป็นประเด็นใหญ่ สำหรับบรรดาคณาจารย์ แต่ละคณะแต่ละนิกาย นำขึ้นมาถกกันเป็น**อภิปรัชญาสาขาหนึ่งไป**

สำคัญที่จิต

ในพระบาลีทั่ว ๆ ไปแล้ว เช่น **เอกนิบาต อังคุตตรนิกาย** พระบรมศาสดาก็ได้ทรงย้ำว่า **"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตมองไม่เห็นธรรมอันหนึ่งเลย ที่จะให้โทษมาก ถ้าหากว่าไม่มีการอบรมให้ดีแล้ว ธรรมอันนั้น กล่าวคือ "จิต" ในประการเดียวกันก็ทรงตรัสบอกว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตมองไม่เห็นธรรมอันหนึ่งเลย ที่จะให้คุณประโยชน์อย่างมหาศาล ธรรมอันนั้น กล่าวคือจิต ถ้าหากว่าได้รับการอบรมให้ถูกต้องแล้ว"** จิตนั้นแลจะให้คุณที่มหาศาล เพราะได้มีการอบรมให้ถูกต้องแล้ว จิตนั้นแลจะให้โทษอย่างมหาศาลเหมือนกัน

ธรรมชาติของจิต

แต่ว่าธรรมชาติของจิตแท้ ๆ นั้น ยังไม่เป็นบุญ ยังไม่เป็นบาป เป็นอัพยากฤต เป็นอัพยากตธรรม ธรรมชาติของจิตยังไม่พยากรณ์เป็นกุศลหรืออกุศล ต่อเมื่อใดจิตมารับอารมณ์เข้า เกิดเวทนา เกิดสัญญา เกิดสังขาร เข้าไปปรุงแต่งในอารมณ์ที่ดีนั้นกลายเป็นราคะความพอใจ ความติด นันทิความเพลิดเพลิน เมื่อเกิดราคะ เกิดนันทิขึ้นแล้ว ก็มีอุปาทาน เมื่อมีอุปาทานแล้ว ก็เกิดทุกข์เป็นเงาตามตัวมา อันนี้ก็มาจากจิต

ในประการเดียวกัน ถ้าหากว่ารับอารมณ์ หรือจิตนั้นรับอารมณ์ แต่ว่ามีการฝึกจิตในทางที่ถูก เวทนาเกิด สัญญาเกิด สังขารเกิด แต่เกิดในฝ่ายที่ดี เกิดในฝ่ายที่รู้เท่า เกิดในฝ่ายที่รู้ทันอย่างนี้ อารมณ์ทั้งหลายก็ไม่สามารถนำอะไรมาครอบงำหรือเป็นนายของจิตได้ จิตก็บริสุทธิ์ปลอดโปร่งจากอารมณ์เหล่านั้น คือว่า เป็นนายของอารมณ์ ไม่ให้อารมณ์เป็นนาย ต่างกันอย่างนี้

เพราะฉะนั้นจิตจะเป็นกุศล อกุศลได้ ก็ต่อเมื่อมาประสมกับอารมณ์แล้ว ถ้าหากว่าไม่รู้เท่าก็กลายเป็นอกุศล ถ้ารู้เท่าก็เป็นกุศล แล้วในกุศลนั้นยังแบ่งเป็นโลกียกุศลกับโลกุตร-กุศล ถ้าหากว่ารู้เท่าเหมือนกัน แต่ว่ารู้เท่าอย่างชนิดว่า มีความพอใจ มีความเพลิดเพลินในอารมณ์อยู่ ความรู้เท่าอันนั้น ก็เป็นอารมณ์ฝ่ายโลกียกุศลไป ถ้าหากว่าความรู้เท่าอันนั้น รู้เท่าแล้วไม่เกิดความเพลิดเพลิน ไม่เกิดความพอใจในอารมณ์นั้น ความรู้เท่าอันนั้น ก็เป็นฝ่ายโลกุตรกุศลไป ตามชั้นตามภูมิของบุคคลที่ได้ปฏิบัติ นี่เป็นเรื่องบาลีในพุทธภาษิตแท้ ๆ มีนัยดังแสดงมาอย่างนี้

เห็นกายเที่ยงดีกว่าจิตเที่ยง

ในกายจิตสูตร บาลีสังยุตตนิกาย พระบรมศาสดาได้ทรงเปรียบว่า จิตนี้เหมือนวานร เหมือนกับลิง ทรงตรัสบอกว่า **"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเห็นว่าบุคคลมาเห็นร่างกายว่าเที่ยงนี้, ยังดีกว่าที่มาเห็นว่าจิตเที่ยง ข้อนั้นเพราะเหตุเป็นไฉน เพราะว่าการที่มาเห็นว่าร่างกายว่าเที่ยงนั้น ร่างกายพออยู่ได้ สิบปี ยี่สิบปี สามสิบปี สี่สิบปี หกสิบปี เจ็ดสิบปี ไปบ้าง ในระหว่างนั้น ถึงแม้จะมีความแปรปรวนปรากฏ ก็ยังไม่ถึงกับรวดเร็วนัก แต่ว่าเรื่องของจิตแล้วไม่มีเที่ยงเลยแม้แต่ชั่วขณะ**

เดียว เพราะฉะนั้น เห็นว่ากายเที่ยงก็ยังดีกว่าเห็นว่าจิตเที่ยง เห็นว่าจิตเที่ยงแล้วไม่ประเสริฐเลย" พระองค์ทรงแสดงไว้ในกายจิตสูตรบาลีสังยุตตนิกายแสดงไว้อย่างนี้

ทรงเปรียบบอกว่า จิตนี้เหมือนกับวานร ที่ว่าไม่เที่ยง ๆ ยิ่งกว่ากายก็เพราะว่า จิตนี้มันเกิดดับเร็วเหมือนกับวานรที่ไม่อาจจะอยู่นิ่ง ทิ้งจากต้นไม้ต้นหนึ่งแล้วก็โหนเกี่ยวโยงเอาต้นไม้อีกต้นหนึ่ง อยู่อย่างนี้เรื่อย ๆ ไป เพราะฉะนั้นจิตจึงเป็นที่เกิดด้วยดับด้วยเร็วและรวดเร็วมาก

จิตมีหลายชื่อ

เพราะฉะนั้น จากบาลีพุทธภาษิตที่มีอยู่ เป็นเหตุให้บรรดาคณาจารย์ในสมัยหลัง ๆ นำพุทธภาษิตในที่ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับจิตนี้ มาวิเคราะห์ว่า ธรรมชาติจิตนั้นเป็นอะไรกันแน่ ๆ ในบาลีชั้นพุทธภาษิตแล้ว มีแต่ใช้คำว่า จิต มโน วิญญาณ เป็นส่วนใหญ่ เป็นไวพจน์แก่กัน แต่ว่ามีคำ ๆ หนึ่ง ซึ่งมีเฉพาะในพระอภิธรรมปิฎกอย่างไม่เคยปรากฏในพระสุตตันตปิฎก หรือวินัยปิฎกเลย คำ ๆ นี้ คือ คำว่า **"ภวังคจิต"** คำว่าภวังคจิตนั้น ถ้าจะพูดไปแล้วก็จะเรียกว่าพึ่งจะมีขึ้นในสมัยที่เกิดอภิธรรมปิฎกขึ้นแล้ว ในบาลีพระสูตรก็ดี บาลีพระวินัยก็ดี คำว่า "ภวังค์" ไม่เคยพบ ยังไม่เคยพบ

ถ้าอย่างนั้นแล้วคำว่า ภวังคจิตนี่ มีความสำคัญอย่างไร เรื่องภวังคจิต แล้วที่ว่าสำคัญอย่างไร ? ก็เพราะว่าสำคัญที่ตรงว่าธรรมชาติของจิตนั้น มีเกิดมีดับเร็ว ก็ต้องหาสิ่งซึ่งเป็นมูลฐานของจิต หามูลฐานของจิต

มูลฐานของจิต

ประวัติวิญญาณ กับ**วิปากวิญญาณ** ประวัติวิญญาณถ้าว่ากันโดยทั่วไปแล้ว ก็หมายถึงวิญญาณที่มาเวียนว่ายวิญญาณที่มารับอารมณ์ เสวยอารมณ์ เพราะฉะนั้น ในเมื่อเกิดประวัติวิญญาณขึ้นแล้ว ก็จำเป็นต้องมีมูลฐาน หามูลฐานของวิญญาณอันนั้น มูลฐานของวิญญาณก็คือ**ภวังค์** เพราะ-ฉะนั้นพระอาจารย์ในรุ่นพระอภิธรรม ท่านจึงได้แต่งเรื่องภวังค-จิตขึ้นมา แต่การที่ท่านบัญญัติแต่งเรื่องภวังคจิตขึ้นมานั้น ก็ไม่ใช่ท่านนอกครู ไม่ใช่ว่าท่านนอกครูบาอาจารย์คิดเม็กขึ้นมาเอง ไม่ใช่อย่างนั้น มีหลักฐานอยู่ในพระสูตรเหมือนกัน แต่พระสูตรไม่ได้บอกตรง ๆ ว่า ภวังค์หรอก ไม่ได้บอกหรอก แม้แต่บาลีที่อ้างเป็นภาษิตของพระสารีบุตรเถรเจ้า คำว่า ภวังค์ยังไม่เคยพบเหมือนกัน ถ้าอย่างนั้นแล้ว พระอาจารย์ผู้รจนารุ่นพระอภิธรรมนั้น ท่านเอาความคิดในเรื่องภวังคจิตมาจากไหนเล่า ? ท่านเอาความคิดเรื่องภวังค์มาจากปฏิจจสมุปบาท

นั่นเอง

ในคำว่า **"ภวปจฺจยา ชาติ"** เอาตัวภวปัจจยาชาตินี่แหละครับ ขึ้นมาบัญญัติ กับจิตรวมกันเข้ากลายเป็นภวังคจิตขึ้น เพราะว่าธรรมดาเราก็ย่อมรู้อยู่แล้วว่า วิญฺญาณํ อนิจฺจํ วิญญาณนั้นไม่เที่ยง **พระสาติเกวัฏฏบุตร** ยังเกิดทิฏฐิขึ้นมาเลยบอกว่าถ้าวิญญาณไม่เที่ยงแล้ว อะไรที่เป็นตัวรับบุญรับบาปใคร ! ก็ไหนขันธ์ ๕ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนี้ไม่เที่ยงไม่ใช่ของเราแล้ว อะไรเล่าที่เป็นตัวยืนโรงรับบุญรับบาปมันต้องมีซิ ไม่มีได้หรือ มันต้องมีตัววิ่งไปรับบุญรับบาปในวัฏฏะ ถ้าหากว่าวิญญาณ พลอยเป็นอนิจจัง พลอยเป็นอนัตตาไปด้วยแล้ว เพราะว่าเกิดขึ้นขณะหนึ่งแล้วดับไปละก็ นาย ก. ทำบาปไปแล้ว นาย ก. ตายไป เกิดเป็นนาย ข. นาย ข. ก็ไม่จำเป็นต้องรับบาปอันเกิดจากนาย ก. เพราะว่ามันเป็นคนละเรื่องคนละดวงไปแล้ว **พระสาติเกวัฏฏบุตร** เกิดมีทิฏฐิอย่างนี้พระบรมศาสดาจึงทรงติเตียนว่า เป็น **โมฆบุรุษ** ไม่เข้าใจในธรรมที่พระองค์ได้ทรงสั่งสอน เกิดความเข้าใจผิดขึ้นมาอย่างนี้

สรรพที่เก็บบุญและบาป

เพราะฉะนั้น ในเรื่องภวังคจิตที่เกิดขึ้นก็เพื่อต้องการจะอธิบายปัญหาว่า อะไรเล่าเป็นสิ่งซึ่งเสวยบุญเสวยบาป ในเมื่อ

คน ๆ นั้นแตกดับแล้ว อะไรเล่า ? ตัวนั้น คืออะไร ? ตัวนั้นละครับ คือตัว **"ภวังคจิต"** หรือตัว **ภวังค์** ถ้าหากว่าในสมัยที่พุทธศาสนายังไม่เกิด ทิฏฐิของคณาจารย์ในอินเดียส่วนใหญ่ก็ถือว่ามี คันธัพโภ คันธัพภะ หรือคันธัพโภ หรือโภคันธัพภะนี่แหละเป็นตัวรับบุญรับบาป เสวยบุญเสวยบาป ระหว่างจุติกับปฏิสนธิ มีตัวคันธัพโภเอาไว้ ตัวคันธัพโภนี้ ๆ ในบาลีมหาตัณหาสังขยสูตร แสดงบอกเป็นพุทธภาษิตเหมือนกัน บอกว่ามารดา บิดา อยู่ร่วมกันหนึ่ง มารดามีฤดูกำลังงามหนึ่ง ตัวคันธัพโภมาปรากฏประชุมพร้อมหนึ่ง ครบเหตุปัจจัย ๓ ประการแล้ว การตั้งครรภ์ของสตรีก็เกิดขึ้น เพราะฉะนั้นคำว่า คันธัพโภในที่นี้ถ้าจะอธิบายว่า หมายถึงตัวอัตตา หรือเจตภูตอย่างนั้นได้ไหม ?

พุทธกับพราหมณ์ต่างกัน

แต่ว่ามติ เรื่องอัตตากับเจตภูต ในพุทธศาสนาเราพระบรมศาสดาก็ทรงคัดค้านตั้งแต่ก่อนมาแล้ว แล้วก็เป็นเหตุให้พุทธศาสนาแตกต่างกับลัทธิของพราหมณ์ก็ตรงนี้แหละ ตรงที่ว่า พุทธศาสนาปฏิเสธอัตตา แต่ของพราหมณ์นะรับอัตตา ถ้าเราจะชี้ว่า ตัวคันธัพโภ คือตัวอัตตาแล้ว ก็กลายเป็นพราหมณ์วาทะไป ไม่ใช่พุทธวาทะ เพราะฉะนั้นคันธัพโภ ในความหมาย

แห่งบาลีมหาตัณหาสังขยสูตรนี้ ไม่ได้หมายถึงอัตตาหรืออาตมัน ไม่ใช่อย่างนั้น **คันธัพโภ ในที่นี้ หมายเพียงแต่ว่าปฏิสนธิจิตเท่านั้นเอง** แต่ทำไมพระบรมศาสดา จึงทรงใช้บัญญัติโวหารของชาวโลกมาเรียกคันธัพโภนั้น ก็เพราะทรงอนุโลมตามโลกโวหาร ชาวโลกเขาพูดกัน เขารู้จักกัน จึงทรงบัญญัติปฏิสนธิจิตในขณะปฏิสนธิจิตขณะนั้นแหละเป็น คันธัพโภ

แต่คันธัพโภ ตามความเห็นของชาวบ้านที่ไม่ใช่พุทธ (นะฮะ) หมายถึงอัตตาหรืออาตมัน หรือตัวเจตภูตที่เราเรียกกันว่า เจตภูตออกจากกาย หรือพูดอย่างภาษาไทย ๆ ว่า "ตัวกายทิพย์" ตัวกายทิพย์นี่แหละ เป็นตัวคันธัพโภ นี้เรียกกันอย่างนั้นว่าตัวกายทิพย์

แต่ว่าในบาลีอีกแห่งหนึ่ง คือ กรณียเมตตสูตร มีคำว่า **"สัมภเวสี"** คนส่วนมากก็เข้าใจบอกว่า อ๋อ ! สัมภเวสีนี้ ผู้ใฝ่หาที่เกิด คำว่าใฝ่หาที่เกิดฟังดูคล้าย ๆ กับว่า เมื่อคนเราตายแล้ว ก่อนที่จะไปเกิด มีตัวอะไรอีกตัวหนึ่งเที่ยวงุ่มง่ามค้นคว้าซอกแซก หาว่าใครจะเป็นพ่อเป็นแม่ เที่ยวซอกแซกออกบ้านโน้น เข้าบ้านนี้ ลอยละล่องไปเรื่อยอย่างนั้น ความเข้าใจชาวบ้านเป็นอย่างนั้น เลยบัญญัติกันว่า ไอ้ตัวสัมภเวสี ก็คือพวกผีนี่แหละที่เห็นกันมาหลอกกันมานี่แหละไม่ใช่ใครเลย ความเข้าใจอย่างนี้ก็เป็นความเข้าใจผิด สัมภเวสี ในที่นี้มิได้หมายความว่ามีภาวะอะไรออกมาร่อนเร่เสาะแสวงหาที่เกิด ถูก

จริงอยู่คำว่า สัมภเวสี แปลว่าผู้แสวงหาภพ **คำว่าแสวงหาภพนี้ท่านหมายเอาสัตว์ทั้งหลายบรรดาที่มีภวราคะอยู่ชื่อว่า สัมภเวสีทั้งนั้น** มีสัตว์ประเภทเดียวที่ไม่ใช่สัมภเวสี คือ พระอรหันต์ เพราะฉะนั้นตั้งแต่พระอนาคามีลงมา จนกระทั่งสัตว์ในโลกันต์เป็นที่สุด ชื่อว่า สัมภเวสี เหตุว่า ภวราคะนี้ยังละไม่ได้ ยังมีความพอใจในภพอยู่ เมื่อยังมีความพอใจในภพอยู่ แม้พระอนาคามี ท่านก็ยังมีความพอใจอยู่ในภพของท่าน คือในชั้นสุทธาวาส ยังต้องการมีการเกิดอีกเป็นเอกชาติ ยังเกี่ยวเนื่องกับการเกิดอีกเพียงชาติเดียว เพราะฉะนั้น พระอนาคามี ก็ชื่อว่า สัมภเวสี สัตว์ในนรกก็ชื่อว่า สัมภเวสี มนุษย์ เทวดา มาร พรหม บรรดาที่ไม่ได้เป็นพระอรหันต์ได้ชื่อว่า สัมภเวสีทั้งนั้น เพราะฉะนั้น สัมภเวสีในที่นี้ก็ไม่ได้หมายความว่าเป็นตัวเจตภูต หรืออาตมัน ที่เที่ยงที่คงทน สัมภเวสีอย่างใด ปฏิสนธิจิตก็อย่างนั้น พูดง่าย ๆ ว่า สัมภเวสี กับ คันธัพโภ ก็คือปฏิสนธิจิตนั้นเอง ไม่ใช่อื่นไกลที่ไหนเลย

มูลแห่งปฏิสนธิจิต

ปัญหาที่ว่าปฏิสนธิจิตที่มีขึ้นได้นั้น มีได้จากอะไร จึงมีปฏิสนธิจิตได้ มีได้ก็เพราะมีภวังค์ ภวังคะนี้แหละเป็นบาทฐาน ภวังคะมาจากภวะบวกอังคะ คือ องค์ของภพ องค์แห่งภพ การ

มีภพชาติมีอยู่ได้ก็เพราะตัวภวังค์ ถ้าหากว่าภวังค์เราไม่มีแล้วก็เป็นอนุปาทิเสสปรินิพพานธาตุ พระอรหันต์บุคคลที่มีชีวิตอยู่ภวังค์ของท่านก็ยังมีอยู่ เพราะว่าภวังค์ของท่านนั้นเป็นวิบาก เป็นวิบากอันเกิดจากกุศลกรรม อกุศลกรรมแต่ปางก่อนปรุงแต่งมาเป็นวิบากขึ้น แต่เมื่อใดท่านถึงอนุปาทิเสสนิพพานธาตุแล้ว ภวังค์ของท่านเป็นอันทำลายไป เป็นอันสิ้นเชื้อ เพราะว่า ตัวที่จะเป็นเชื้อของภพนะมันหมดไปแล้ว เพราะฉะนั้น ลักษณะภวังคจิตในที่นี้ ในบาลีรุ่นพระอภิธรรมจึงได้ดัดแปลงมาจาก **ภวปัจจยาชาติ** ถ้าไม่มีภวะแล้ว ชาติจะมีได้อย่างไรเล่า ถ้าไม่มีภวะแล้วการที่จะมีภาวะได้ก็ต้องมีอะไรเป็นสื่อให้เกิดภวะ สิ่งที่เป็นสื่อที่จะให้เกิดภวะคืออะไร ก็คือจิต เพราะฉะนั้น จิตอยู่ที่ใดภวะก็อยู่ที่นั้น ภวะอยู่ที่ใดจิตก็อยู่ที่นั้น ตัวจิตนี่แหละเป็นตัวภวะ แต่ภวะในพระอรหันต์นั้น เป็นภวะส่วนผล ส่วนภวะในพวกเราปุถุชน และพระอริยบุคคลเบื้องต่ำเป็นภวะส่วนเหตุ ถ้าเราปุถุชนปรุงแต่งภวะส่วนเหตุ ทำเหตุทั้ง โลภะ โทสะ โมหะ ปรุงแต่งจากโลภมูล โทสมูล โมหมูล ที่อยู่ในภวะนี้ (ให้หมดไปเหลือเป็นส่วนผล) แต่พระอริยบุคคลเบื้องต่ำนั้น ท่านปรุงแต่งเบาบางกว่าปุถุชนลง เช่นว่าโลภะก็เป็นโลภะที่เบาบาง โทสะก็เป็นโทสะที่เบาบาง โมหะก็เป็นโมหะที่เบาบาง นี้เป็นภวะส่วนเหตุทั้งนั้น ส่วนของพระอรหันต์เจ้านั้นเป็นภวะส่วนผล เมื่อผลอันนี้ดำรงคงอยู่ชั่วอายุขัยของท่าน เมื่อสิ้นเหตุสิ้นปัจจัยแล้ว

ถึงการปัจจัยดับไป เมื่อปัจจัยดับไปแล้วภวะของท่านก็ไม่มี ชาติจึงไม่มี ชราจึงไม่มี มรณะจึงไม่มี ภพชาติจึงไม่มีได้

เพราะฉะนั้น ภวังคจิต คือจิตผู้รักษาภพเป็นองค์ของภพ ตัวจิตนี้แหละเป็นองค์ของภพโดยตรง เราชี้ภพที่ไหน ชี้ที่จิต อยู่ที่ภูมิจิต ชี้ที่ภูมิจิต ภูมิจิตนั้นแหละบ่งว่าเป็นกามาวจรภูมิอยู่ก็ที่จิต เป็นรูปาวจรภูมิก็อยู่ที่จิต เป็นอรูปาวจรภูมิก็อยู่ที่จิต เป็นโลกุตรภูมิก็อยู่ที่จิต หนีไม่พ้นจิตขึ้นมา

บาลีเป็นพุทธมติ

พระอาจารย์ผู้รจนาอภิธรรมจึงได้คิดจากบาลี ปฏิจจสมุปบาทในคำว่า **ภวปัจจยา ชาติ** เอาบัญญัติขึ้นมาเรียกว่า ภวังคจิต ถูกต้องตามพุทธพจน์ทุกประการ ไม่ได้นอกครูนอกแบบเลย ทำตามพุทธมติทุกประการ เป็นอันว่าเรารู้ว่า ภวังคจิตเป็นตัวของภพโดยตรง ที่ว่าเป็นตัวของภพโดยตรงนั้น เพราะว่าพฤติกรรมต่าง ๆ ของเรา ทั้งที่เป็นฝ่ายบุญก็ตาม ฝ่ายบาปก็ตาม หรือพฤติการที่ไม่เป็นบุญไม่เป็นบาปก็ตาม เราทำมาทุกเมื่อเชื่อวัน **ทุก ๆ ชาติ ทุก ๆ วัน ทุก ๆ ภพ** หลายชาติ เอนกอนันต์ก็ตามมานั้น ทำไปเท่าไรก็เก็บผลผนึกลงไปในภวังคจิตเท่านั้น ภวังคจิตนี้จึงเปรียบเหมือนที่เก็บอารมณ์ หรือที่เก็บบรรดาอารมณ์เก่า ๆ ทั้งหลายที่กระทำมาแต่ปางก่อนทั้งหมด เก็บ

อย่างชนิดที่ว่า เก็บเท่าไรไม่รู้จักเต็ม ภวังคจิตนี้เก็บเท่าไรไม่รู้จักเต็ม คล้ายกับเป็นเทป เส้นเทปนี้แหละเชิญคนร้อยคนมาพูดอัดทับ ๆ กันลงไป เสียงเก่าคนแรกที่พูดนั้นก็อยู่ในนี้ เสียงคนหลังมาพูดทับ ก็อยู่ในเทปอันนี้ เทปเปรียบเหมือนตัว "ภวังคจิต" พฤติกรรมต่าง ๆ อันเกิดจากกุศลกรรม อกุศลกรรมของสัตว์ทั้งหลาย ก็เปรียบเหมือนการอัดเสียงใส่ลงไปในเส้นเทปนี้ อัดไปเท่าไร ไอ้เส้นเทปนี้ไม่ได้บอกว่ามันอิ่มหรือมันพอ หรือว่ามันบอกว่า เต็มแล้วรับไม่ไหวแล้ว ไม่มีเลย อัดเท่าไร ก็เก็บเท่านั้นแหละ จนกว่าเส้นเทปมันจะขาดเป็นผุยเป็นธุลีไปนั้นก็หมดเรื่องกันไปที เปรียบเหมือนว่า ภวังคจิตนี้ละลายไปแล้ว หมดแล้วชาติภพ สังสาระหมดไปแล้ว

เก็บและก่อกรรมดีชั่ว

เมื่อภวังค์มีหน้าที่เก็บ อารมณ์ทั้งหลายทั้งฝ่ายบุญฝ่ายบาปแล้ว ถึงคราวที่ประจวบกับโอกาส ถึงคราวที่ประจวบกับปัจจัยอันใดที่สมคล้องผสมกันเข้ามากระตุ้นอารมณ์ที่เก็บหยุดอยู่ในภวังคจิตนี้แหละมันก็ฟูขึ้นมา เป็นพฤติการณ์ออกมาจากภวังค์อีกทีหนึ่ง เพราะเหตุด้วยว่าทำหน้าที่ก่อภวังค์นั้นนอกจากทำหน้าที่เก็บแล้ว ยังทำหน้าที่ก่ออีกด้วย คือ ก่อภพ ก่อชาติ ก่อพฤติกรรมใหม่ให้เกิดขึ้น

ยกตัวอย่างเช่นคนที่ในภวังค์เขาเก็บแต่ไอ้เรื่องที่ชั่ว ๆ เพราะเป็นคนใฝ่ชั่ว ด้วยว่าเป็นคนที่มีสันดานชั่ว ชาติใหม่ภพใหม่เขาเกิดมาแล้ว เขามักจะไปหาเพื่อนที่เป็นคนชั่ว ชอบไปเกิดในสังคมที่ชั่ว พอไอ้การที่เกิดชั่วอยู่สังคมชั่ว อยู่ในสิ่งแวดล้อมชั่วเหล่านั้น ก็เกิดจากการโน้มเอียงของอารมณ์เดิมที่เก็บอยู่ในภวังค์กระตุ้นให้เป็นไป เพราะว่าที่ที่ตนอบรมมาทางนี้มาก อบรมหนักไปในทางใด ก็เอนโอนไปทางนั้นเป็นธรรมดา ครั้นไปอยู่ในสิ่งที่ชั่ว ความเป็นคนชั่วของตนก็เพิ่มมากขึ้น ตัวก็มีโอกาสจะสร้างความชั่วมากขึ้น ก็กลายเป็นดินพอกหางหมูเติมเข้าไปในภวังค์อีก อ้าว ! ก่อรูปขึ้นมาอีกเป็นอย่างนี้ร่ำไป

หรือเปรียบเสมือนกับฝ่ายกุศล เราเป็นคนมีอาจิณกรรมด้วยกันทุกคน บำเพ็ญศีลภาวนาเป็นประจำ เกิดชาติหน้าฟ้าใหม่ ก็บันดาลให้เกิดในปฏิรูปเทศ ตั้งแต่เล็กแต่น้อย ก็มีจิตใจใฝ่กุศล อยากเข้าวัดฟังเทศน์ อยากเข้าใกล้ชิดพระ อยากอ่านหนังสือธรรมต่าง ๆ เหล่านี้ โดยที่ไม่ต้องให้ใครมากระตุ้นหรือมาบังคับ เป็นไปเองโดยอัชฌาสัยสันดานของตนเอง อย่างนี้เกิดจากอารมณ์ดี ๆ ทั้งหลายที่ตัวสั่งสมให้เกิดเอาไว้ในภวังค์ของตัวแต่ชาติก่อน ๆ นั้น และมากระตุ้นเตือน เพราะเหตุนั้นภวังค์นอกจากทำหน้าที่เก็บอารมณ์แล้ว ยังก่ออารมณ์ใหม่ให้เกิดขึ้นได้อีกด้วย เก็บก่อ หลังจากทำหน้าที่เก็บกับก่อแล้วภวังค์ยังทำหน้าที่เป็นสะพานผู้ให้เชื่อมระหว่างภพต่อภพ เป็นตัวเชื่อมระหว่างภพต่อภพอีกด้วย เพราะว่า เช่นว่า เราเป็นคนตายจากความเป็นคนแล้ว ในขณะภวังค์เลิกทำหน้าที่เป็นภวังค์แล้ว ตายในขณะที่ตายนั้นเป็นจุติ พอจุติแล้วก็เป็นปฏิสนธิทันที หลังจากปฏิสนธิก็ลงภวังค์ ภวังค์อันนี้ก็เป็นภวังค์ที่ภพใหม่ ต่างจากภวังค์ภพเก่า แต่ภวังค์ภพใหม่นี้ อันใดที่เคยเก็บจากภพเก่า เขาก็ส่งทอดกันมาให้คล้าย ๆ กับว่า โกดังสินค้าโกดังนี้เขาสั่งรื้อ เพราะมันเก่าชรา แต่ก่อนจะรื้อสินค้าเขาก็นำไปใส่ไว้ในโกดังใหม่ เตรียมใส่ไว้ในโกดังแล้ว เพราะฉะนั้นภวังค์ในภพใหม่ ก็ต้องเก็บเอาไอ้ของเก่าที่เก็บไว้เท่าไร ๆ มาใส่ในโกดังอันใหม่ของตัวมากเท่านั้น นี่เป็นมติเรื่องภวังค์ที่เป็นตัวเรื่องให้เกิดภพเกิดชาติโดยอาศัยตัวภวังค์นั้นเป็นปทัสถาน

มติใหม่ตีความหมายพุทธพจน์ผิด

คราวนี้พอมาในรุ่นของคณาจารย์ในพุทธศาสนา ก็มีปัญหาขึ้นทีเดียวว่า ภวังคจิตนี้เป็นธรรมชาติอย่างไร ในภวังคจิตนั้นมีกิเลสหรือไม่ อันนี้เกิดจากการตีความพุทธภาษิตบทหนึ่งในคำว่า **"ปภสฺสรมิทํ ภิกฺขเว จิตฺตํ"** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติของจิตนี้ ผุดผ่อง ที่เศร้าหมองไป ก็เพราะอุปกิเลสจรมานะ พระองค์ทรงแสดงไว้อย่างนี้

อาจารย์ทั้งหลายในรุ่นหลังก็เอาพุทธภาษิตนี้มาตีความ

ทีเดียวว่า คำว่า **ปภสฺสรมิทํ** นี้ คำว่าผุดผ่องนี้หมายเอาว่ากว้างแค่ไหน คำว่าผุดผ่องอาจารย์ท่านหนึ่งตีความหมายว่า "หมดจดจากกิเลส" แต่ธรรมชาติจิตเดิมนั้นเป็นธรรมชาติหมดจดจากกิเลส เป็นธาตุรู้ที่หมดจดจากกิเลส ไม่มีอะไรเศร้าหมองเลย แต่ที่ว่าเศร้าหมองมี โลภะ โทสะ โมหะ อันเป็นกิเลสขึ้นนั้น ก็เพราะว่าอาศัยการอบรมในปัจจุบัน รับอารมณ์ใหม่ในปัจจุบันเลยทำให้เกิดเป็นสิ่งมัวหมองขึ้น อาจารย์ท่านหนึ่งว่าอย่างนี้

มติฝ่ายเถรวาทบาลี

แต่ว่ามติในฝ่ายเถรวาทบาลี เถรวาทเราไม่ยอมรับมติอันนี้ เราถือว่า คำว่าผุดผ่องประภัสสรนั้น ไม่ได้หมายความว่าบริสุทธิ์ พระพุทธเจ้าไม่ได้ใช้คำว่า "วิสุทธิ" ไม่ได้ใช้คำนี้เลย ไม่ได้ใช้คำว่า บริสุทธิ์ ใช้แต่เพียงคำว่า "ผุดผ่อง" คำว่าผุดผ่องนะไม่จำเป็นต้องบริสุทธิ์ จิตที่เป็นสมาธิ เช่น ในปฐมฌาน ก็ชื่อว่าผุดผ่องแล้ว ผุดผ่องจากนิวรณ์ ๕ เป็นความผุดผ่องขั้นปฐมฌาน จิตที่ได้ทุติยฌาน ก็ชื่อว่าผุดผ่องจากวิตกวิจารอันเป็นเสี้ยนหนามของทุติยฌานนี้ จิตที่ได้ตติยฌาน ก็ย่อมผุดผ่องจากปีติอันเป็นเสี้ยนหนามของตติยฌาน จิตที่ได้จตุตถ-ฌาน ก็ย่อมผุดผ่องจากสุขนั้นยิ่งมากอีกเป็นลำดับ ลำดับขึ้นมา

มีแต่อุเบกขากับเอกัคคตา ความผุดผ่องมันมีลำดับชั้น ความผุดผ่องในที่นี้ไม่ได้หมายถึงความบริสุทธิ์ เพราะฉะนั้นการที่บอกว่าจิตเป็นธรรมชาติประภัสสรจะเล็งเอาว่า ผุดผ่องนั้นไม่ได้ หมายแต่เพียงเอาว่า ไม่มีอาคันตุกะกิเลสที่จรมาผสมเท่านั้นเอง

อาคันตุกะกิเลสในที่นี้ ก็เล็งเอาความว่าได้แก่กิเลสที่เป็นวิติกมะบ้าง กิเลสที่เป็นปริยุฏฐานะบ้าง สองอย่าง คือกิเลสแบ่งออกเป็น ๓ หมู่ หมู่หนึ่งเป็นวิติกมกิเลส เกิดขึ้นกับใครแล้ว ปากก็พูดแต่คำหยาบ กายก็ทุจริต เป็นเหตุให้ประพฤติวจีทุจริต กายทุจริตล่วงกุศลกรรมบถ อย่างนี้เป็นวิติกมกิเลส

ปริยุฏฐานกิเลส เกิดแก่ใครไม่ถึงแก่ล่วงกรรมบถหรอก แต่มันทำให้มัวหมองใจ เช่น เกิดกามฉันทะบ้าง พยาปาทะบ้าง ถีนะมิทธะบ้าง อุทธัจจกุกกุจจะบ้าง วิจิกิจฉาบ้าง เข้ามากลุ้มรุมทำให้จิตไม่เป็นปกติ จะนอนจะนั่งไม่มีความสุข หงุดหงิดอยู่ในใจ อย่างนี้เป็นปริยุฏฐานกิเลส

พระพุทธภาษิตที่ว่า ธรรมชาติจิตเป็นประภัสสร ประภัสสรจากกองกิเลสสองหมู่นี้ต่างหาก จากปริยุฏฐานะกับวิติกมะเท่านั้น แต่ทว่ายังมีกิเลสที่เป็นเชื้อสายนอนอยู่ในขันธ-สันดาน คือ อนุสยกิเลส คือ กิเลสตามนอนเนื่อง กิเลสประเภทนี้นะไม่ได้อยู่ในคำว่าประภัสสรด้วยเลย ถ้าจิตจะพึงปลอดโปร่งจากอนุสัยแล้ว เอ ! ถ้าอย่างนั้น เราก็เป็นอรหันต์มาแต่กำเนิดนะซิ และเพิ่งจะมาเป็นปุถุชนในตอนที่เติบโต รู้

ความแล้ว รู้รักรู้ชังแล้วนะซิ อย่างนั้นแล้วผู้ที่เป็นพระอรหันต์ก็อาจกลับไปเป็นปุถุชนได้นะซิ เพราะอาจไปเจออารมณ์อะไรมาสิงสู่เอาอีกแล้วเสื่อมอีก ถ้าอย่างนั้นแล้ว อรหัตตมรรคก็เป็นเช่นนั้นได้นะซิ

แต่ถ้าหากว่า เราไม่ยอมรับว่า อรหัตตภูมิเป็นของเสื่อมได้ เราก็ไม่ควรอ้างว่า จิตนี้ปลอดโปร่งจากอนุสัยตั้งแต่เกิด เป็นอันขาดทีเดียว

บัญญัติของชาวบ้าน

เคยมีในบาลีบางแห่ง ในมหาตัณหาสังขยสูตรก็ดี ในมหาปรินิพานสูตรก็ดี ท่านแสดงคล้าย ๆ บอกว่า ทารกนี้เกิดมาแล้ว กิเลสบางอย่างไม่มี ถูกละ กิเลสบางอย่างของทารกบางอย่างไม่มี ได้แก่กิเลสประเภทวิติกมะ เพราะทารกยังไม่รู้จักอารมณ์ที่เป็นส่วนหยาบ จะได้เที่ยวกล่าวผรุสวาจา หรือเป็นเหตุให้ล่วงกายทุจริตอันใด ๆ ได้ แต่ไม่ได้หมายความว่าทารกที่แรกเกิดนั้นจะไม่มีกิเลสนะ ไม่ใช่คำพังเพยที่ชาวบ้านที่ว่าใจของทารกแรกเกิดนั้นบริสุทธิ์ นั้นเป็นแต่เพียงบัญญัติของชาวบ้านว่า บริสุทธิ์ไม่ได้เป็นบัญญัติของสภาวะ บัญญัติโดยตรงของสภาวะแล้วใจของทารกจะบริสุทธิ์ไม่ได้ ถ้าบริสุทธิ์แล้วไม่เกิด ถ้าบริสุทธิ์จริงแล้ว ภพชาติไม่มีไม่เกิด เป็นพระ

อรหันต์ที่ยังเกิดอยู่ก็แสดงให้เห็นว่า ยังไม่บริสุทธิ์ คือ ยังพาเอาอนุสัยกิเลส คือ กิเลสที่ตามนอนเนื่องอยู่ในภวังค์ติดมาด้วย แต่ว่าในเวลานั้น อนุสัยกิเลสยังไม่แสดงอาการออกมา คล้าย ๆ กับ เชื้อโรคที่เรารับเข้าไปในเม็ดโลหิตของเราแล้ว ยังไม่ถึงกำหนดที่มันจะแสดงตัวออกมาเหมือนกับที่เรารับเอาเชื้อไข้มาลาเรียมา เมื่อยังไม่ถึงเวลากำหนดที่มันจะแสดงตัวออกมาอาการตัวความร้อนก็ไม่ปรากฏ ปรอทวัดก็ยังไม่มี แต่ในขณะนั้นถ้าเจาะเอาเลือดไปตรวจแล้วจะเห็นเชื้อมาลาเรียเต็มเยอะแยะในเม็ดโลหิตทีเดียวฉันใด อนุสัยกิเลส ๗ ในดวงจิตทารกเมื่อแรกเกิดก็ดี หรือว่าในดวงจิตถือว่าเป็นประภัสสรก็ดี ก็มีอุปมาแม้ฉันนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น มติที่ถือว่า จิตเป็นธรรมชาติประภัสสรแล้ว เป็นอันว่าบริสุทธิ์นั้น **ยืนยันมติของตนถูกตามทัศนะฝ่ายเถรวาท**เราก็ไม่ยอมรับ

อาจารย์ที่ถือว่า อาการจิตประภัสสร คือ ว่าด้วยจิตประภัสสร ถือว่าจิตบริสุทธิ์นั้น คือ คณะอาจารย์หนึ่ง คือพวกนิกายมหาสังฆิกาวาส นิกายนี้ว่าก็เมื่อถ้าว่าจิตบริสุทธิ์แล้วก็เลยมีมติว่า อนุสัยกิเลสนั้น ไม่ใช่จิตสัมปยุตตธรรม หรือไม่ใช่จิตสัมปยุต เพราะว่าถ้าถืออนุสัยเป็นจิตสัมปยุตแล้วเท่ากับว่าลบล้างข้ออ้างของตัวเอง ที่ถือว่าจิตบริสุทธิ์ อนุสัยกิเลสเป็นจิตวิปยุตตธรรม ไม่ประกอบกับจิต

อาจารย์พวกนี้ท่านยกตัวอย่างให้ดูว่า ในขณะโสดา-

ปัตติมรรคเกิด ขณะโสดาปัตติมรรคเกิดทำหน้าที่ประหารกิเลสที่เป็นสังโยชน์เบื้องต่ำให้เป็นสมุจเฉท มีสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลพัตตปรามาส กิเลส ๓ กองนี้ เป็นวิสัยที่โสดาปัตติมรรคจะพึงพิฆาต

ถามว่าในขณะโสดาปัตติมรรคเกิดในขณะเกิด ขณะจิตก็ดวงนั้นนะ อยากจะทราบว่า บรรดาอาสวกิเลสที่เป็นสังโยชน์เบื้องสูงมีอยู่ในจิตดวงนั้นด้วยเหรือเปล่า ! มีอยู่หรือเปล่าในขณะนั้น ถ้าเราถือว่าในขณะโสดาปัตติมรรค ขณะนั้นยังมีกิเลสอันเป็นอนุสัยประกอบอยู่ในโสดาปัตติมรรคแล้ว อาจารย์ฝ่ายนี้ท่านก็ถามว่า ถ้าอย่างนั้นมรรคอันนั้น มรรคอันเป็นสุกกธรรม ก็ชื่อว่าปนเปกับอาสวกิเลสที่เป็นอสุกกธรรม มรรคธรรมอันเป็นฝ่ายขาว คือ เป็นฝ่ายโลกุตรกุศล ก็ชื่อว่าปนเปกับธรรมอันเป็นฝ่ายดำนะซิ มรรคอันนั้นก็ชื่อว่า เป็นมรรคที่ไม่ใช่มรรคที่แท้แล้ว เป็นมรรคที่มัวหมองที่ระคน เป็นไปได้หรือในขณะจิตดวงเดียวขณะนั้น จึงทำหน้าที่ประหารกิเลสส่วนหยาบได้แล้ว ขณะที่โสดาปัตติมรรคนั้นแล ก็มีกิเลสเจือปนอยู่ด้วยอย่างนั้น มรรคนี้สังกระกับธรรมที่เป็นฝ่ายอาสวะ อาสวะนี้สังกระกับอาสวะกันอย่างนั้นหรือท่านว่าอย่างนั้น

น่าคิดเหมือนกันในแง่นี้ก็น่าคิด คือว่า โสดามีมรรคจิต สกทาคามีมรรคจิต อนาคามีมรรคจิต มรรคจิตแต่ละ

ดวง ๆ เกิดขึ้นขณะนั้นต้องทำหน้าที่ประหารกิเลสเราไม่เถียงอาจารย์ฝ่ายนี้ (มหาสังฆิกาวาส) บอกว่าไม่ได้ ถ้าเรายอมรับว่าอนุสัยเป็นจิตสัมปยุตที่อยู่ในขันธสันดานของสัตว์แล้ว มรรคจิตในขณะนั้นเป็นโมฆะ เพราะชื่อว่าปนเปกับธรรมฝ่ายดำ ธรรมฝ่ายดำกับธรรมฝ่ายขาว จะอยู่ในที่เดียวกันไม่ได้ จะอยู่ต้องอยู่กันคนละขณะเขาว่าอย่างนั้น

ทัศนะของเถรวาทบาลี

แต่ถ้าเรามาพิจารณาดูตามมติของเถรวาทฝ่ายบาลีว่าขณะนั้นกิเลสมีไหม ขณะโสดาปัตติมรรคจิตเกิด มีกิเลสไหมก็ต้องตอบว่า จะว่ามีก็ไม่ได้ จะว่าไม่มีก็ไม่เชิง คือ ว่าถ้าจะว่ามีมรรคจิตก็ชื่อว่าปนเปสาสวธรรม อย่างอาจารย์พวกนี้ว่า ถ้าจะว่าไม่มี ถ้าอย่างนั้นโสดาจะต่างอะไรกับอรหันต์เล่า ! โสดาปัตติมรรคจะต่างอะไรกับอรหัตมรรคเล่า เพราะว่ากิเลสสังโยชน์เบื้องสูงโสดายังละไม่ได้ โสดาปัตติมรรคจิตเพียงแต่ทำหน้าที่ละสังโยชน์เบื้องต่ำ สามอย่างที่ว่ามา สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลพัตตปรามาส เท่านั้นเองนี่น่ะ แต่สังโยชน์เบื้องสูงไม่ใช่วิสัยของโสดาปัตติมรรคจะละได้ในขณะนั้น ถ้าพลอยหายไปกับโสดาปัตติมรรคจิตด้วยแล้ว โสดาปัตติมรรคจิต ก็จะต่างอะไรกับอรหัตมรรคจิตเล่า เพราะฉะนั้น พยากรณ์ไม่ได้ จะบอกว่ามีก็ไม่ได้

ถ้าบอกว่ามี โสดาปัตติมรรคจิตอันเป็นโลกุตรกุศล ก็จะปนเปกับสาสวธรรมไป ถ้าจะว่าไม่มีโสดาปัตติมรรคจิตจะต่างอะไรกับอรหัตตมรรคจิต เพราะว่าโสดาละสังโยชน์เบื้องสูงไม่ได้ ถ้าอย่างนั้นแล้วมีอยู่ที่ไหน ถ้าจะตอบอย่างกำปั้นทุบดินแล้ว ก็ต้องบอกว่าอยู่ในโสดาปัตติมรรคจิตนั้นแหละ แต่ว่ามันไม่สำแดงพิษสงในขณะนั้นไม่แสดงพิษสง

ข้ออุปมา

อุปมาเหมือนหนึ่ง ต้นมะม่วง ใบมะม่วง กิ่งมะม่วง กับเม็ดมะม่วง รสเปรี้ยว หวาน มัน ของมะม่วง มันก็เก็บอยู่ในเม็ดมะม่วงนั้นแหละ แต่ในขณะที่เขาเอาเม็ดมะม่วงมาใส่มือเราเขาบอกว่า ต้นมะม่วงก็อยู่ที่นี้ กิ่งมะม่วงก็อยู่ที่นี้ รสมะม่วงก็อยู่ที่นี้ พูดอย่างนี้ก็พูดได้เหมือนกัน แต่ทว่าเม็ดมะม่วงเม็ดนี้วางไว้เฉย ๆ มันจะมีต้นมีกิ่งงอกมาให้เราไหม ? มันจะมีใบออกมาให้เราไหม ? มันไม่มีแน่ ต้องอาศัยการเพาะปลูก อาศัยอุตุ ดินฟ้าอากาศ รดน้ำมันจึงจะเติบโตขึ้นมาให้เราได้ฉันใด โสดาปัตติมรรคจิตในขณะนั้นก็เหมือนกัน

จริงอยู่โสดาปัตติมรรคจิตเป็นโลกุตรกุศลเป็นโลกุตรจิต แต่ทว่าอนุสัยกิเลสที่เป็นส่วนสังโยชน์เบื้องสูงซึ่งไม่ใช่วิสัยโสดาจะละได้นั้น เก็บอยู่ในนั้นแหละ ถ้าไม่เก็บไว้ในนั้นจะไปฝากใครไว้ที่ไหน มีใครจะรับฝากกิเลสชั่วคราวบ้าง อย่างเช่นที่โสดาปัตติมรรคจะทำหน้าที่ประหารกิเลสสังโยชน์เบื้องต่ำเป็นสมุจเฉท ขอไว้กับใครทีเถอะพวกกิเลสพวกนี้ ถ้าประหารเสร็จแล้ว ค่อยเอาสังโยชน์เบื้องสูงมาใส่ในจิตทีหลัง เป็นอย่างนี้มีไหม ? ไม่มี เมื่อไม่มีแล้วมันก็เก็บอยู่ในนั้นนั่นเอง เหมือนกับใบ กิ่ง ต้นมะม่วงเก็บอยู่ในเมล็ดมะม่วง ไม่เห็นใบไม่เห็นสีสรรมัน ต่อเมื่อใดได้ประสบอารมณ์ใหม่ ก็เปรียบเหมือนว่าได้ปลูกใหม่ ได้รับอุตุที่สมควรใหม่ อาหารใหม่ โอชะใหม่มันก็เติบโตขึ้นมาฉันใดก็ฉันนั้น

เพราะฉะนั้นมติบาลีอภิธรรมจึงยืนยันว่า อนุสัยกิเลสนั้นเป็นจิตสัมปยุตประกอบกับจิต ไม่ใช่เป็นจิตวิปยุตอย่างอาจารย์บางแห่งท่านว่ากันอย่างนี้ นี้เป็นมติอันหนึ่ง

ทัศนะของพุทธฝ่ายจีน

ต่อมาเมื่อพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองไปในนานาประเทศ มติเรื่องจิตก็ได้ก้าวหน้าไปไกลอีกขั้นหนึ่ง เช่นว่าพอไปถึงในประเทศจีนก็มีทัศนะเรื่องจิตขึ้นมา อาจารย์พุทธศาสนาในเมืองจีนท่านอธิบายเรื่องจิต แตกต่างกับทัศนะเรื่องจิตในอภิธรรมทั้งสิ้นโดยประการทั้งปวง คือท่านมาอธิบายว่า **ซีซิม ซีฮุก** ภาษาจีนพูดแบบนี้ **ซีซิม ซีฮุก** แปลว่า จิตอันใดพุทธก็อันนั้น **ซีซิม**

จั๊กฮุก จิตอยู่ที่ใดพุทธก็อยู่ที่นั้น เอาจิตเป็นพุทธ เอาพุทธเป็นจิต ความตรัสรู้พุทธภาวะแห่งพุทธ คือ ความเป็นพระพุทธเจ้านั้นมีอยู่แล้วในจิตนี้ จิตนี้แหละเป็นธาตุแห่งความเป็นพุทธธาตุ พูดกันง่าย ๆ ว่าเป็นธาตุรู้เป็นโพธิธาตุ จิตนี้เป็นโพธิธาตุ หรือเป็นพุทธิธาตุ รู้ในที่นี้ไม่ใช่รู้อารมณ์นะ รู้อารมณ์ละก็ทางบาลีอภิธรรมก็ตรงกันว่า จิตนั้นเป็นวิชาลักษณะ คือ ลักษณะที่รู้แจ้งในอารมณ์ อารมณ์ธรรมดาคือรู้ว่าอารมณ์ดี อารมณ์เลวจิตรู้

จิตคือนิพพาน–นิพพานคือจิต

แต่คำว่า พุทธธาตุ หรือพุทธิธาตุ หรือโพธิธาตุ อันได้แก่ตัวจิตตามทัศนะของอาจารย์ในเมืองจีนนั้นน่ะ ไม่ได้หมายความว่ารู้อารมณ์อย่างที่เรารู้ตามสามัญ แต่พูดกันง่าย ๆ ว่า นิพพานนะคือจิต จิตก็คือนิพพาน นิพพานไม่อื่นไปจากจิต จิตก็ไม่อื่นไปจากนิพพาน บัญญัติเป็นนิพพานจิต จิตคือนิพพานเลย เพราะฉะนั้น เมื่อถือว่าจิตคือนิพพานแล้ว จิตจะมาเวียนว่ายตายเกิด **อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา** ไม่ได้ จิตจึงไม่ใช่วิญญาณ-ขันธ์ ถ้าหากว่าจิตเป็นวิญญาณขันธ์แล้ว อ้าวขันธ์เป็นอนิจจังจิตเป็นอนิจจัง นิพพานก็เป็นอนิจจัง อาจารย์พุทธศาสนาในเมืองจีนโดยเฉพาะนิกายที่แพร่หลายในยุโรป คือนิกาย

เซน ๆ เขาบอกว่าจิตนี้เป็นพุทธละ เป็นนิพพานละ ตัวนิพพานนี้เป็นตัวจิต การที่เราไม่รู้ว่าตัวเราเป็นพุทธนั้นเพราะอวิชาหุ้มห่ออุปมาเหมือนธรรมชาติของดวงอาทิตย์ มีแสงสว่างโอภาสอยู่แล้วแต่ว่าบางคราวบางสมัยถูกเมฆดำมาทับห่อเอาไว้ ในขณะที่เมฆดำหุ้มอยู่ก็ไม่ใช่ว่าแสงอาทิตย์หายไปเป็นเพียงว่า ถูกเมฆมันกีดขวางแสงไม่อาจทะลุเมฆออกมาเท่านั้นเอง เมื่อใดเมฆนี้ลอยออกไปแล้ว แสงสว่างก็ดุจเดิม แสงสว่างในขณะที่เมฆบัง แสงสว่างที่หลังเมฆบังแล้วเท่ากันไม่ได้ยิ่ง ไม่ได้หย่อนกว่ากันเลยไม่ใช่แสงสว่างก่อนเมฆบังสว่างจ้า ขณะที่เมฆบังแล้วแสงหายแสงก็ไม่หายคงเดิมนั้นแหละ แต่ว่าถูกกีดกันด้วยเมฆเท่านั้นเองแล้วก็แสงหลังเมฆบังไปแล้ว ก็คงเดิมอีกเหมือนกัน เหมือนกับนิพพานจิตในสัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายเป็นพุทธ โดยไม่รู้ตัวอยู่แล้ว เราไม่รู้ตัวเราเองว่าเราทุกคนนี้เป็นพุทธ ภาวะของเรากับภาวะของพระพุทธองค์เสมอตน แต่ทว่าทำไมเราต่างกับพระพุทธเจ้าล่ะ เรามีกิเลสพระพุทธองค์ไม่มีกิเลสที่ต่างกันนั้นเพราะว่าพระพุทธองค์นั้นไล่เมฆออกจากพระองค์หมดดวงจิตท่านจึงสว่างไสว ส่วนเรานั้นถูกเมฆบังอยู่ เมฆคืออวิชา แต่มีปัญหาถามว่าอยากจะรู้ไอ้ต้นตอที่ถูกเมฆบัง ทำไมอยู่ดี ๆ ให้เมฆมาบังได้อันนี้ซิครับมันค่าคิด

อันนี้แหละอาจารย์ที่ถือว่าจิตเป็นพุทธนี่น่ะอ้อม ๆ แอ้ม ๆ คือว่าจะตอบบอกว่า เอ ! ไอ้ตอนก่อนที่เมฆบังนั้น

เท่ากับพุทธใช่ไหม พุทธะของพระพุทธเจ้าก็เป็นพุทธเหมือนกับเราก็เป็นพุทธเหมือนกัน ก็เมื่อต่างฝ่ายต่างก็เป็นพุทธเหมือนกันก็ทำไมอยู่ ๆ เราไปปล่อยให้เมฆบังได้ (หัวเราะ) อะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัยให้เมฆลอยมาบัง แล้วพระพุทธเจ้าท่านไม่ถูกเมฆบัง เพราะท่านไล่เมฆออกไป แล้วในวันข้างหน้าท่านก็อาจถูกเมฆลอยมาบังอีกได้ไหม มีปัญหาอยู่เหมือนกัน

อาจารย์ฝ่ายนี้ (จีน) ก็ตอบอ้อม ๆ แอ้ม ๆ ว่าเรื่องนี้ก็ต้องตอบว่า ไอ้เมฆไอ้แสงสว่างนี้มีมาพร้อมกัน คือมีดวงอาทิตย์ขณะใดก็มีเมฆเกิดในขณะนั้นพร้อมกัน ไม่ได้มีก่อนมีหลัง ถ้าเมฆมีก่อน อาทิตย์มีทีหลังอย่างนั้น อวิชาก็มีก่อน แล้วมีวิชา อย่างนั้นวิชามาโง่มาลอยหายให้อวิชามาบังทำไม เป็นปัญหา

ถ้าบอกว่าดวงอาทิตย์มีก่อน หรือธาตุพุทธมีก่อน ธาตุอวิชามีมาภายหลัง ถ้าอย่างนั้นล่ะก็ เราก็ฉลาดแล้ว ก็กลายเป็นคนโง่ได้นะซิอย่างนี้ละก็ ถ้าอย่างนั้นเป็นพุทธแล้วก็เสื่อมได้เหมือนกัน แบบเดียวกับพวกที่ถือว่าบริสุทธิ์อย่างนั้นเหมือนกันนะซิ

เพราะฉะนั้น มติอาจารย์ในเมืองจีนที่ถือนิกายเซนฝ่ายนี้จึงกล่าวบอกว่า **อนวตโภ** เบื้องต้นไม่ปรากฏ จะบอกว่าอวิชามีก่อนธาตุพุทธก็ไม่ถูก จะว่าธาตุพุทธมีก่อนอวิชชาก็ไม่ถูก เขามีมาพร้อม ๆ กันนั่นแหละ ไม่ต้องไปขุดค้นหาต้นตอหรอก

หน้าที่ของเราทุกคนนี้ เพียงแต่ให้รู้ว่าเรามีพุทธะอยู่แล้ว บังเอิญพุทธะของเราขณะนี้ถูกเมฆมันบัง ส่วนพุทธะในองค์พระสัมมา-สัมพุทธเจ้านั้นท่านพ้นเมฆบังไปแล้วเป็นคนแรก ท่านบอกเราทั้งหลายว่า เราทั้งหลายเป็นพุทธเหมือนท่านน่ะ ฉะนั้นถ้าเราอยากเหมือนท่านก็ต้องพยายามขับไล่ไอ้เมฆหมอกที่มาหุ้มจิตเราไปเสียเท่านั้นเอง เราจะเท่าท่านทุกอย่างเลย เพราะฉะนั้นภาษิตของจีนจึงบอกว่าจงเซงสิอิงตงนั้ง จูฮุดสิก้วยตงนั้ง แปลว่า จงเซงสิอิงตงนั้ง หมายความว่าสรรพสัตว์ปุถุชนทั้งหลายเป็นพุทธในส่วนเหตุน่ะ ส่วนจูฮุดสิก้วยตงนั้ง ส่วนพระพุทธทั้งหลายเป็นพุทธะโดยส่วนผล เราปุถุชนทั้งหลายเป็นพุทธะโดยส่วนเหตุ เรายังไม่ได้ผล ยังเป็นเหตุ เหตุแห่งความเป็นพุทธมีพร้อมแล้วในตัว แต่เหตุอันนี้ยังไม่ผลิตผลออกมาเหมือนกับพืชของความเป็นพุทธะของเรามีอยู่แล้ว แต่พืชอันนี้ยังไม่ได้รับการไถ่หว่าน

พุทธอยู่ในตัวทุกคน

แต่พระพุทธเจ้าทั้งหลายที่ท่านบรรลุสำเร็จไปน่ะ เหมือนหนึ่งพืชที่ได้ไถ่หว่านแล้วเติบโต ข้าวกล้าออกรวงแล้วต่างกันอย่างนี้ แต่ทั้งนั้นทั้งนี้ก็ย่อมเหมือนกัน คือเป็นพืชอันเดียวกัน คือ พืชของความเป็นพุทธเสมอกัน เพราะฉะนั้น นิกายพุทธศาสนา คือนิกายเซนที่เกิดในเมืองจีนจึงสอนบอกว่าไม่ต้องไปหาพุทธข้างนอก

นิพพานไม่ได้อยู่ตะวันออก ตะวันตก เหนือ ใต้ เปล่า ! นิพพานไม่ได้อยู่ในอินเดีย ไม่ได้อยู่ที่ไหน นิพพานอยู่ที่ไหน ? อยู่ในตัวของเรานั่นแหละ ในธาตุรู้ของเรานี่แหละ ถ้าเราทำให้ธาตุรู้ผุดออกมาจากเมฆดำนี้แล้ว เราก็พุทธะ ถ้าเราปล่อยให้ธาตุรู้หมกโคลนจมดินจมทรายอยู่ เราก็เป็นปุถุชนต่างกันแค่นี้เอง ท่านจึงอุปมาว่าเหมือนหนึ่งเพชร- เพชรที่ยังไม่ได้เจียระไนยังอยู่ในดิน ในทราย ในหิน เหมือนพุทธที่อยู่ในปุถุชนทั้งหลายยังไม่ถูกเจียระไน ก็ยังเป็นก้อนหินอยู่

ทุก ๆ ชีวิตเป็นพุทธทั้งสิ้น

แต่ตอนที่อยู่ในก้อนหินนี้ มีความเป็นเพชรอยู่แล้วน่ะ ส่วนพุทธในพระพุทธเจ้าทั้งหลายนั้นได้แก่ก้อนหินที่เจียระไนแล้วมาประดับเรือนแหวน ส่องแสงแวววาวพราวพรายทีเดียว ต่างกันอย่างนี้ ต่างกันแต่เพียงว่ายังไม่ได้เจียระไนกับเจียระไนแล้วเท่านั้นเอง เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าก็คือ มีอยู่ในสรรพ-สัตว์ สรรพสัตว์เล่าก็เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพระพุทธเจ้า นี้เป็นทัศนะเรื่องจิต เป็นการก้าวหน้าอีกก้าวหนึ่ง ในพุทธศาสนานิกายเซน ฝ่ายมหายานเขาในเมืองจีน โดยชี้เอาที่นิพพานเป็นจิตหรือพุทธเป็นจิต เป็นอย่างนี้ เพราะเหตุนั้นฝ่ายมหายานจึงมีความคิดไปไกล เมื่อสรรพสัตว์ทั้งหลายมีธาตุแห่งจิต เป็นพุทธะ

รวมกันแล้วเขาจึงกล่าวว่าชีวิตทั้งหมดในโลกไม่ว่าเป็นยุง กบ เขียด มด เป็นหนึ่ง เป็นเอกีภาวะอันหนึ่งอันเดียว เราอย่าไปดูถูกว่ามดตัวนี้ไม่มีพุทธน่ะ มีนะมดตัวนี้น่ะ พุทธอยู่ในมด พุทธอยู่ในปลวก พุทธอยู่ในยุง ยุงเอย มดเอย มีพุทธทั้งนั้น เลือดก็มีพุทธ ช้างก็มีพุทธ สุนัขก็มีพุทธ พุทธอยู่ทั้งนั้น ดูถูกเขาไม่ได้

แต่ว่าพุทธในตัวเขานั้นนะ คล้าย ๆ กับว่าเป็นพุทธที่จมดินจมทรายเสียส่วนมาก ส่วนดิน ส่วนทรายมาหุ้มห่อมาก ส่วนพุทธในจิตของกัลยาณชนน่ะเป็นพุทธที่มีกรวดดิน กรวดทราย เจือปนอยู่น้อยต่างกันแค่นี้เอง แต่ธาตุของความเป็นพุทธเท่ากัน

ฝ่ายมหายานจึงให้ความหวังว่าในวันหนึ่งสัตว์ทั้งหลายจะต้องเข้านิพพานด้วยกันหมดทั้งสิ้น ในวันหนึ่งหรอกจะต้องเข้านิพพานหมด เพียงแต่ช้าเร็วเท่านั้นอยู่ที่กาลเวลาเท่านั้นจะช้าเร็ว ความคิดอันนี้ก็เป็นประโยชน์ คือ ทำให้จิตใจเรากว้างขวาง มีความโอบอ้อมเผื่อแผ่ เห็นทุกคนเสมอกับเราให้ความรู้สึกเผื่อแผ่เป็นสมภาพ ภราดรภาพ ได้ผลในทางนี้

ฝ่ายบาลี-อัพยากต

แต่นี้มาพิจารณาในความเห็นอย่างนี้ว่าสำหรับพุทธศาสนา

ฝ่ายบาลีเราให้ความเห็นทัศนะอย่างไร ทางฝ่ายบาลีเราให้อย่างยุติธรรมที่สุด ไม่ให้เกิดเป็นปัญหา คือมติทางพุทธศาสนาฝ่ายบาลีถือว่าธรรมชาติของจิตนั้นไม่ใช่กุศลร้อยเปอร์เซ็นต์ ไม่ใช่อกุศลร้อยเปอร์เซ็นต์ เป็นอัพยากฤตดังได้ว่ามาพูดถึงตอบทันทีธรรมชาติของจิตนะเป็นอัพยากฤตแท้ ๆ แต่ว่าในอัพยากฤตนั้นแหละมันเก็บเอาทั้งกุศล อกุศล อยู่ในนั้นด้วย เก็บอารมณ์เก่า ๆ คือ อารมณ์ค้าง อันสะสมมาจากปูเรชาติอยู่ในนั้น และอารมณ์ค้างเหล่านี้มันจะคอยกระตุ้นให้เจ้าของจิตดวงนั้นครองอยู่ให้มีอัชฌาสัยสันดานโน้มเอียงไปในทางที่เป็นบุญที่เป็นบาป ตามอารมณ์ทั้งหลายที่เก็บเอาไว้ว่า ส่วนไหนน้ำหนักจะมากน้อยกว่ากัน

เพื่อความไม่ประมาท

เพราะฉะนั้นหน้าที่ของชาวพุทธก็คือว่า เมื่อเรารู้อย่างนี้แล้ว ถ้าพิจารณาตัวเองว่า อัชฌาสัย สันดานเราโน้มเอียงไปในทางอกุศลมาก เราก็มีความไม่ประมาท พยายามสร้างกรรมใหม่ที่เป็นฝ่ายกุศลเอาไว้ให้มาก ๆ จะได้ช่วยกันตรวจเปลี่ยนภวังค์ของเราได้รับอารมณ์ดี ๆ ผนึกเอาไว้เยอะ ๆ เป็นประโยชน์แก่เรา ทำให้พยุงวิญญาณของเราให้สูงขึ้นเป็นอันดับที่ดี ๆ แต่ถ้าหากว่า เรารู้ตัวเราดีว่ามีอัชฌาสัยสันดานโน้มเอียงไปในทางกุศล-

กรรมมาก ๆ อย่างนี้เราก็ไม่ประมาทอีกเหมือนกัน คือเราไม่ประมาทที่จะนอนชมบุญเก่า หรือนอนกินบุญเก่า รีบสร้างบุญใหม่แต่บุญเก่าก็ต้องเก็บเอาไว้ เพราะว่าถ้าบุญเก่าที่กินหมดแล้วเราก็แย่ เราก็ลำบากต้องคอยต่อบุญเอาไว้

เพิ่มวิริยภาพในกุศล

วิธีต่อบุญก็คือว่า ต้องเพิ่มวิริยภาพในการเจริญทาน ศีล ภาวนา ให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ส่วนการที่ว่า นิพพานเป็นจิตหรือไม่ ทางพุทธศาสนามติเถรวาทในฝ่ายบาลี ไม่ถือว่านิพพานเป็นจิต เพราะอะไร ? เพราะว่านิพพานเป็นจิต จิตนี้เป็นวิญญาณขันธ์ นิพพานก็ไม่เที่ยงอย่างวิญญาณขันธ์นะซิ **วิญญาณขันธ์คือจิต จิตก็คือวิญญาณขันธ์** เพราะฉะนั้น **มติฝ่ายบาลีจึงถือว่านิพพานนั้นเป็นเพียงธรรมชาติให้จิตรู้ เป็นอารมณ์ของจิต นิพพานจึงสงเคราะห์เข้าเป็นธรรมารมณ์ อันจะพึงได้ด้วยมรรคจิต ผลจิต นิพพานเป็นธรรมารมณ์ อันจะพึงรู้ได้ด้วยมรรคจิต ผลจิต** ถ้าอย่างนั้นนิพพานเป็นธรรมารมณ์แล้ว มันคล้าย ๆ กับว่า จิตนั้นเป็นส่วนหนึ่ง นิพพานเป็นส่วนหนึ่งไม่เกี่ยวข้องกัน รู้สึกว่ามันไม่เกี่ยวข้องกันแล้ว เวลาออกจากผลจิตมิกลายเป็นปุถุชนหรือ ในขณะมรรคจิตเกิดผลจิตเกิดได้นิพพานเป็นอารมณ์ละตอนนี้ บริสุทธิ์แน่ แต่พอออกจากผลจิตแล้วนิพพานออกไป

แล้ว ไม่ได้เอานิพพานเป็นอารมณ์แล้ว เอาอย่างอื่นเป็นอารมณ์ เอาอารมณ์ที่เป็นกามเป็นอารมณ์บ้าง กามารมณ์บ้าง บัญญัติอารมณ์บ้างได้มหัคคตาอารมณ์บ้าง อย่างนี้ ถ้าอย่างนั้นจิตของพระอรหันต์ หรือพระโสดา อย่างนี้ มิกลายเป็นปุถุชนไปอีกหรือ ? ไม่เป็นเลย ทำไมถึงไม่เป็น ก็เพราะว่าในขณะที่มรรคจิตเกิดนั้น บรรดากิเลสเหล่าใดอันจะพึงทำให้พระอริยบุคคลนั้นให้กลับเป็นปุถุชนนะ กิเลสเหล่านั้นมรรคจิตได้ทำหน้าที่ประหารอย่างถอนรากถอนโคนแล้ว ถอนไม่มีเหลือแล้วในขณะนั้นชั่วขณะแพร็บเดียว ขณะเดียวเท่านั้น รากโคนของอาสวะที่เก็บผนึกไว้ในภวังค์ ถูกถอนรากถอนโคนหมดเลยไม่มีเหลือหรอ

ไม่จำเป็นต้องหอบปริญญาไปด้วย

เพราะฉะนั้นถึงแม้จะพ้นจากภาวะแห่งมรรคจิตผลจิตก็ดีในขณะนั้น แม้จะรับอารมณ์ที่เป็นกามารมณ์ บัญญัติอารมณ์มหัคคตาอารมณ์นั้นจิตในขณะนั้นไม่เสื่อมมาเป็นปุถุชนอีก ไม่มาเลยเพราะอะไร เพราะว่ากิเลสที่เป็นรากโคนนี้ไม่มีแล้ว คล้าย ๆ อย่างนี้ เหมือนเราเรียนจบมหาวิทยาลัยแล้ว ได้ปริญญาแล้ว เราจำเป็นหรือไม่จะต้องสวมเสื้อครุยกับแบกปริญญาเราจะแสดงให้เขารู้ว่า เราเป็นคนได้ปริญญาจำ.เป็นไหม ? ไม่จำเป็นเลยนะการรับพระราชทานปริญญาในหลวงพระราชทานที

หนึ่งก็ขณะแพร็บเดียวเสร็จ ไม่จำเป็นจะว่า การเป็นครูสำเร็จมหาวิทยาลัยนะ ต้องสวมเสื้อครุยบอกเขาว่า ฉันเป็นบัณฑิตอยู่ตลอด ๒๔ ชั่วโมง แล้วจะต้องแบกปริญญาไว้กับตัวจึงจะเป็นบัณฑิตได้ ไม่จำเป็นเลย เราจะนุ่งกางเกงขาก๊วยหรือจะสวมใส่ชุดใหม่ก็ตาม เราก็ยังเป็นบัณฑิตอยู่ดี เพราะว่าไอ้ความสำเร็จเป็นบัณฑิตนั้นชั่วขณะเดียวเท่านั้นเอง

นิพพานไม่ใช่จิต–จิตไม่ใช่นิพพาน

โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่รับ (ปริญญาบัตร) กับพระหัตถ์ในหลวงนี้และเป็นที่รับรองกันว่าในหลวงท่านเป็นสักขีพยานให้แล้วว่า คน ๆ นี้เป็นบัณฑิต ต่อหน้าครูบาอาจารย์ในมหาวิทยาลัย ขณะแพร็บเดียวไม่กี่นาทีเท่านั้นเอง เสร็จเหมือนกับมรรคที่ประหารกิเลสเหมือนกัน ไม่จำเป็นต้องมาเกิดคอยประหารจำเจอยู่ หรือว่าพระอรหันต์จำเป็นต้องมีนิพพานเป็นอารมณ์จำเจอยู่เสมอ ถ้าพลาดจากนิพพานอารมณ์แล้วละก็จะกลายเป็นปุถุชนไป ไม่จำเป็นเลย เพราะฉะนั้นนิพพานไม่ใช่จิต ตามในมติของฝ่ายบาลีเรา แต่เป็นอารมณ์ของจิตให้ทำหน้าที่ประหารกิเลสแล้วก็ทำหน้าที่เสวยสุข คือ เป็นผลจิตในขณะที่ต่อจากมรรคจิตอีกเท่านั้นเอง พอพ้นจากนอกเหนือนี้ไปแล้ว อริยบุคคลจะเอากามอารมณ์ก็ได้ เอามหัคคตาอารมณ์ก็ได้ เอาบัญญัติอา-

รมณ์ก็ได้ อารมณ์เหล่านี้ไม่สามารถจะเป็นนายท่านอีกต่อไปแล้ว

เปรียบเหมือนกับคนที่ได้เป็นบัณฑิตนั่งเรียนในชั้นประถม เรียก ก. ข. ก. กา กับเขา ความเป็นบัณฑิตของเขาก็ไม่ได้หายไปด้วย ขณะที่เรียน ก. ข. ก. กา บัณฑิตบางคนอาจนึกขึ้นมาว่า เราลองทำเป็นเด็กเสียทีเถอะน่า ไปเรียนหนังสือ ก. ไก่ ข. ไข่ กับเขา ท่องพร้อมกับเด็กในขณะนั้น ก็ไม่ได้ทำให้ภาวะความเป็นบัณฑิตของเขาเสียหาย ความรู้อันใดที่เรียนมาแล้ว ความรู้อันนั้นก็อยู่ในตัวเขานั่นแหละ ไม่ได้หายไปไหน คือเหมือนเราอ่านหนังสือออก ไอ้การอ่านหนังสือออกในขณะที่เราอ่านหนังสือออก ขณะที่อ่านเราใช้ปัญญาอ่าน แต่เมื่อเราอ่านเสร็จแล้ว เราเอาความคิดความอ่านไปทำเรื่องอื่น ๆ ไอ้ความรู้หนังสือก็ไม่ได้หายไปไหน อยู่ที่ตัวเรานั่นแหละ อยากอ่านเมื่อใดก็อ่านออกเมื่อนั้น ขณะนั้น ไม่จำเป็นอ่านออกทีหนึ่งพอเลิกอ่านไปยุ่งกับเรื่องอื่น ประเดี๋ยวจะอ่านไม่ออกอีกแล้ว จะต้องตั้งต้นเรียน ก. ไก่ กันใหม่อีกแล้ว ไม่จำเป็นเลย ฉันใดก็ฉันนั้นเหมือนกัน

นิพพานธรรม

เพราะฉะนั้นนิพพานจึงเป็นเพียงแต่ธรรมารมณ์ของมรรคจิต ผลจิตเท่านั้นเอง คราวนี้พอถึงอนุปาทิเสสนิพพาน-ธาตุ พระอรหันต์ดับจิตลง เมื่อดับจิตแล้วก็เป็นอันว่าสิ้นเชื้อแล้ว เชื้อไม่มีแล้วก็เป็นอันว่าหมดเรื่องกันไปจึงถือว่า "นิพพานเป็นอนุปาทิเสสนิพพาน" ไม่มีเชื้อสำหรับให้รับบุญให้รับบาปไม่มีเชื้อของบุญแลบาปอีกต่อไป นี้เป็นมติในฝ่ายพุทธศาสนาของเรา (เถรวาทบาลี) เป็นอย่างนี้ จะเห็นว่ามติฝ่ายบาลีเราเป็น "มัชฌิมาปฏิปทา" ไม่ได้เอียงไปในส่วนที่ว่า บริสุทธิ์หมดจดอย่างอาจารย์บางคณะ แล้วก็ไม่ได้ถือว่า นิพพานนี้เป็นจิต อย่างอาจารย์ฝ่ายนิกายเซน อย่างนี้เราถือเป็นสายกลาง ถือว่าจิตนี้เป็นภาวะกลาง ๆ ไอ้ส่วนดี-ชั่ว เป็นอารมณ์ที่เก็บผนึกเอาไว้ เราอาจปรับปรุงจิตให้ดีขึ้น จิตที่ชั่วมากอาจปรับปรุงวิวัฒนาการให้ดีขึ้น จิตที่ดีอยู่แล้ว ก็วิวัฒนาการให้ดียิ่งขึ้นก็ได้เป็นอย่างนี้

ขอจบธรรมกถาเพียงเท่านี้